

УДК 37.013.73

Сватко Ю. І.

ОСВІТА У СВІТІ ЛЮДИНИ: ЧАС ЗМІН?

У статті проблему реформ у Світі Людини розглянуто на тлі 1) інструментальних і змістовних визначень освіти – в аспекті так званої філософії освіти; 2) двох пріоритетних підходів у рамках міжнародного порядку денного щодо освіти у Світі Людини – економічного і правозахисного; 3) базових характеристик освіти – в аспекті здійснення права на освіту.

Ключові слова: освіта, знання, людська особистість, Світ Людини, економічний / правозахисний підхід до освіти, право на освіту, освітні послуги, Болонський процес, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, реформи, наявність, доступність, прийнятність, адаптованість.

§ 1. Визначення освіти у Світі Людини

Ніхто не називає речі своїми іменами. Ніхто не наслідуються нагадати, що справжня освіта ґрунтується на залізній дисципліні й шануванні наставника. Тільки так не надто здібна дитина зможе засвоїти програму.

А. Перес-Реверте.
Неповноцінний розвиток [1, с. 197]

По сьогодні освіту звично визначають як процес засвоєння знань (1) або сукупність уже здобутих у навчанні знань певного рівня чи ступеня (2).

Ця традиційна «зацикленість» на феномені знання зазвичай не викликає запитань у тих, хто залучений суспільством до «виведення», «вирощування» й «розведення», тобто, власне, *виховання* (лат. *educatio*) «грамотних». Натомість обмеження освітніх обріїв лише рамками дидактики й методики, або необхідністю розповідати, сповіщати, ширше – наставляти і відтак саме *навчати* (лат. *ē-docere*), видавалося дивним уже *Платону*. Тож у його славнозвісних «Законах» Афінянин упевнено стверджує: «Найважливішим у навчанні ми визнаємо виховання», аби надалі красномовно уточнити: «...ми, вочевидь, маємо на увазі під вихованням... те, що з дитинства веде до добродетності» [2, с. 91].

У підсумку освіта з протоєвропейських часів постає як украй складна і змістовно багата ідея принципово різноманітної за формами й наслідками взаємодії пізнавальника зі сферою знання. Придивившись уважніше, ми без особливих зусиль вирізнимо тут хоча б такі значущі для подальшого викладу моменти.

Почнемо знову ж таки з власне *навчання* знання.

Очевидно, що в ході такого навчання знання перетворюється: для його викладачів – на *вчення* (пор. середньовічну «*DOCTRINAM*»), а для його, сказати б, «споживачів» – на *навички* (пор. середньовічну «*DISCIPLINAM*»). При цьому навчання знання щодо *використання* знання як такого перетворює освіту на інструмент формування *компетентності*. В цілому ж синтез освіти і навчання засобами освіти обертає освіту на інструмент *професіоналізації* суспільства через розподіл знання за навчальними дисциплінами. Своєю чергою, синтез освіти і навчання засобами навчання виявляє роль освіти як інструменту *викладання* (= *наставництва*) й ширше – *дидактики*. Нарешті, синтез освіти і навчання засобами їхнього сукупного взаємопокладання дає нам освіту як інструмент *керування* (= управління) світом на професійних засадах через залучення принципів розумного пояснення життя.

З іншого боку, *виховання* у знанні перетворює саме знання на розумний образ життя (= *disciplina vivendi*). Отож, у світлі виховання освіта постає як інструмент *педагогіки*, або насамперед – формування *чеснот* як розумно-самодостатнього образу особистості для іншого. Водночас *інформування* щодо знання робить освіту інструментом *лібералізації* суспільства через долучення до процедур самостійного прийняття особистісно значущих рішень на підставі знання. Кінець кінцем, синтез *навчання, викладання, виховання* й *інформування* на засадах взаємодії зі

знанням, тобто через його *надання, засвоєння й використання*, дає змогу говорити про освіту як інструмент *інтелектуалізації* суспільства через досягання ним історично певного – встановленого державою й прийняттого для самого суспільства – знаттєвого рівня, або *цензу*.

Що ж до специфіки сучасних моделей освіти, то вона цілком визначається по-своєму дивовижним інноваційним проектом під назвою «Світ Людини».

Як відомо, цей безвірницький «світ без Абсолюту» гучно заявив про себе в історії найперше завдяки ХХ століттю. Ось уже більше ста років він із справді тоталітарним завзяттям прагне самотужки облаштувати царство боже на землі силами автономної (= ліберальної) **ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ** як своєї єдиної – наскрізь умовної – *міри*. Наслідком такої умовності є, між іншим, те, що в його віртуально-ігровому просторі, який називають **КУЛЬТУРОЮ**, доказ зазвичай поступається місцем риторичному переконанню, а різноманітні й лише умовні способи даності речі «з точки зору потреб особистості»: усі ці її ознаки, матеріал, форма, наші уявлення про неї, навіть *цінності* – часто видаються важливішими за саму річ, яка врешті обертається суцільною загадкою. Тож, відкриваючи її передусім «для-іншого» в безлічі різних імен, інакше кажучи – спілкуючись із нею, згадані зовнішні моменти речі перетворюють культурну комунікацію на зразковий спосіб буття у Світі Людини.

З огляду на це у такому Світі Людини освіта виявляється 1) специфічною 2) комунікацією з приводу 3) задоволення потреб 4) людини через 5) *взаємодію* з 6) постійно відтворюваним, але й 7) регулярно оновлюваним, 8) особистісно орієнтованим, 9) соціально значущим, 10) рівною мірою й без винятків 11) належним усім членам людської родини – носіям людської гідності, а також 12) домірним цілому світові 13) **ЗНАННЯМ**.

Зрозуміло, всі наведені визначення освіти були поки що суто *інструментальними*. Тож тепер варто спробувати визначити освіту у Світі Людини більш *змістовно* – в аспекті так званої «філософії освіти». Зважаймо лише на те, що, по-перше, європейська філософія завжди лишатиметься любов'ю до мудрості як життєво втіленого (не абстрактного!) знання, а по-друге – саме життя у Світі Людини має принципово *особистісний* – і власне людський – вимір.

Ось чому цей новий «простір жити» відкривається як **КУЛЬТУРА**, або виразна міфологія Світу Людини. Тільки в культурі людина «завжди вдома», бо нікого іншого, окрім самої людини й визначених через неї речей, тут узагалі нема. Тож сучасна філософія освіти обов'язково має вирішити проблему об'єднання, синтезу

ЗНАННЯ й **ЖИТТЯ** – як особистісно забарвленого *resp. ціннісного* знання й особистісно увираженого *resp. культурного* **ЖИТТЯ**.

Таким чином, **ОСВІТА** у своєму кінцевому визначенні постає як 1) розумно- 2) життєве 3) укорінення *resp.* ствердження 4) людської 5) особистості в 6) культурі через 7) ціннісно- 8) орієнтоване 9) знання.

§ 2. Міжнародний порядок денний щодо освіти у Світі Людини: дві пріоритетні підходи

Поміркуйте самі, ну з якого дива нам бути однаковими. Людські істоти відрізняються одна від одної смаками, рівнем інтелекту, поглядами і здібностями. У світі вдосталь і світлих голів, і тупаків. Рівність між ними має виражатися в однакових можливостях для отримання освіти.

А. Перес-Реверте.

Неповноцінний розвиток [1, с. 196]

Отже, Світ Людини формує для сучасної освіти запит на 1) рівним чином 2) автономних 3) людських 4) особистостей, які 5) комунікативно 6) стверджуються у 7) власних правах як 8) професійні творці 9) історії через 10) «правильні» апеляції до 11) культури задля 12) збереження суспільного миру.

Тому міжнародний порядок денний щодо освіти у Світі Людини прагне гарантувати її 1) універсалістськи- 2) неперервний, 3) ліберально- 4) атеїстичний, 5) рівноправно- 6) демократичний, 7) багатофункціональний характер, а також 8) гуманістичну, 9) полікультурну, 10) громадянську, 11) життєву й 12) професійну 13) спрямованість, що забезпечує 14) виховання в душі 15) культури миру. В стратегічному сенсі цей своєрідний міжнародний «план дій щодо освіти» орієнтований на об'єднання базової освіти ¹ і «другої грамотності» ² як «науки жити разом» ³.

¹ Див. Заключну доповідь Всесвітньої конференції з освіти для всіх: задоволення базових освітніх потреб (Джомтєн, Таїланд; 1990) [3, р. 73–77]. У Міжнародній стандартній класифікації освіти (ЮНЕСКО, версія 1997 р.) базову освіту «вписано» до *першого* (початкова освіта, або перший етап базової освіти) і *другого* (перший етап середньої освіти, або другий етап базової освіти) ступеня освіти, пов'язаних із повним засвоєнням базових навичок (читання, письмо, лічба, засади наук) та отриманням бази для навчання упродовж життя. Бажано, аби базові навички корелювали з основними життєвими навичками [4, с. 22–24]. Відповідно до пункту 9 «Зауважень загального порядку № 1» (2001) Комітету з прав дитини щодо цілей освіти ці останні передбачають такі життєво важливі навички, як «вміння приймати виважене рішення, розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом, вести здоровий спосіб життя, підтримувати гарні стосунки з оточенням, розвиток почуття відповідальності, здатність до критичного мислення, розвиток творчих здібностей, інших здібностей, що дають дітям можливість прямувати в житті обраними ними шляхами» [5, с. 176].

² Див. Всесвітню конференцію ЮНЕСКО з освіти для всіх (Джомтєн, Таїланд; 1990) [3].

³ Див. доповідь Міжнародної комісії з освіти для ХХІ ст. «Освіта: потаємний скарб» (комісія *Делора*, 1996) [6].

Отож, сучасна освіта передбачає послідовне оволодіння 1) практичною й 2) громадянською *грамотністю* (початковий рівень), 2) засадами наукових знань, техніки, управління, цінностей і компетенцій (середній рівень), 3) професійно орієнтованими науковими знаннями й техніками управління світом, моральними й культурними цінностями, а також життєво важливими компетенціями (вищий рівень), що дають змогу самостійного приймати особистісно значущі рішення й відповідально здійснювати власний життєвий вибір (післявишівський рівень).

На цьому «майданчику» ми й зустрічаємось із двома основними сучасними підходами до освіти, що так чи інакше враховують раніше озвучені інструментальні визначення. Позначу їх як *прагматичний (економічний)* і *правозахисний*¹.

Перший із згаданих підходів розглядає освіту як доступний процес професійно орієнтованого засвоєння знань, тобто **НАВЧАННЯ** чи **ПРОСВІТУ**. Тут освіта:

- 1) є засобом *професіоналізації* суспільства на підставі «правильного» розподілу знань;
- 2) піддається кількісним оцінкам засвоєних функціонально-прикладних знань, умінь, навичок і *компетенцій* (= знання щодо використання знання), або технічної умілості, операціональної моторності і вправності;
- 3) нейтрально орієнтована на задоволення *інших* потреб як більш пріоритетних – через виховання **ПОШУКАЧА** освіти задля знань, освіти для розвитку (людського потенціалу / капіталу²), економічного зростання, кар'єри, життєвого успіху *etc.*;
- 4) отож, є **ПОСЛУГОЮ**, що має «цінність» у бюджетно-економічному ракурсі³;
- 5) перетворюється на витратний / інвестиційний інструмент «капіталізації людини» за умови відтермінованої економічної віддачі;
- 6) у цьому сенсі є предметом міжнародної торгівлі послугами в рамках Генеральної угоди з торгівлі послугами (ГУТП)⁴;
- 7) обертає викладача на обслуговуючий персонал;

¹ Перший, як 2004 р. влучно зауважила в пункті 10 своєї доповіді «Право на освіту» Спеціальний доповідач з питання про право на освіту Комісії ООН з прав людини *Катарина Томашевська*, нагадує слова *Джона Кейнса* про потужний вплив економістів навіть тоді, коли вони неправі, так само як і слова *Пола Самуелсона* про марність конституційних гарантій, коли вони суперечать прописним істинам економічних підручників. – Документ E/CN.4/2004/45 [7, с. 9].

² Поняття «людський капітал» зазвичай визначають як сукупність економічно значущих якостей (знання, навички, компетенції), котрі має населення у працездатному віці. – Документ E/CN.4/2000/6 [8, с. 48 (67)].

³ Доповідь Спеціального доповідача Комісії ООН з прав людини *Вернора Муньоса Вільялбоса*. – Док. E/CN.4/2005/50 [45] [9, с. 13].

⁴ Тон тут задають експортери послуг.

8) слугує ствердженню *залежної* особистості, тобто особистості у зовнішніх для неї формах соціальної взаємодії: економіці, праці, спорті, обивательських варіантах культури (*non-культура*) *etc.*;

9) зроджує невпевненість у собі, острах перед самостійними рішеннями й учинками, уперте відтягування зустрічі з «реальним життям» через збільшення терміну отримання освіти і зростання залежності від персоналу / техніки;

10) долучає до *права на працю* не через благо, а через **КОРИСТЬ** на засадах не стільки рівності, скільки економічної справедливості.

Граничним уособленням економічного підходу до освіти сьогодні виступає **БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС**.

[Див. основні «етапи великого шляху» – лише невеликий цитатник без коментарів. Отже: учасники «Болонської ініціативи» стурбовані насамперед «зиском Європи» (Париж, травень 1998⁵); акцентом на «дослідницькій і самостійній роботі», «шляхами становлення професійної кар'єри» й отримання «переваги перед іншими людьми» (там само) у плані «працевлаштування» (Болонья, червень 1999⁶). Прагнучи до *затребуваності* на єдиному «європейському ринку праці» (там само), вони воліють оцінювати освіту не з точки зору її ціннісного змісту, а в плані знань, умінь і навичок, «необхідних для роботи» (Саламанка, березень 2001⁷), й ширше – «довгострокової можливості працевлаштування» (Прага, травень 2001⁸). У такій оцінці домінує діяльнісний – принципово функціональний, але не власне змістовний – аспект (Берлін, 2003⁹) засвоєння освітнього «контенту» тими, хто, як тепер виявляється, народжений не стільки для щастя, скільки «єдиного європейського ринку праці».]

З іншого боку, правозахисний підхід воліє розглядати освіту як 1) законодавчо закріплену *resp.* забезпечену у 2) системі відповідних норм, 3) гарантовану 4) державою, 5) контрольовану 6) суспільством і таку, що 7) використовується людиною, 8) безумовну 9) *можливість*

⁵ Див. прийняту там Сорбонську декларацію чотирьох міністрів (Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія) «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» [10, с. 10–11].

⁶ Див. спільну декларацію «Зона європейської вищої освіти» на першій зустрічі європейських міністрів, відповідальних за освіту [10, с. 11–14].

⁷ Пор. заяву «Формування майбутнього» конференції європейських вишів і освітніх організацій [10, с. 14–15].

⁸ Пор. комюніке європейських міністрів вищої освіти «До зони європейської вищої освіти» [10, с. 16–18].

⁹ Пор. комюніке «Створення загальноєвропейського простору вищої освіти» за результатами третьої зустрічі міністрів, відповідальних за вищу освіту [10, с. 18–24].

10) розумного 11) самоствердження (самореалізації й самоідентифікації) 12) людської особистості у власній 13) справжності й 14) гідності через 15) знання. Звідси – глобальні ініціативи системи ООН у галузі освіти двох останніх десятиліть: освіта *для всіх*, освіта на *недискримінаційній основі*, неперервна освіта *упродовж усього життя*, освіта в галузі *прав людини*, освіта у царині *культури миру*.

У результаті освіта (насамперед – вища) в аспекті її соціальної місії:

- 1) постає недискримінаційним засобом повного розвитку людської особистості;
- 2) передбачає кількісно-якісну оцінку послідовно, системно і цілеспрямовано засвоєних: а) професійно орієнтованого знання; б) сучасних дослідницьких практик; в) проектних та інноваційних технік управління світом; г) моральних і культурних цінностей; д) життєво важливих компетенцій з огляду на е) здатність самостійно приймати особистісно значущі (= ціннісні) рішення і є) відповідально здійснювати власний життєвий вибір;
- 3) орієнтована на розумне самоствердження людини як свідомої й гідної особистості з огляду на рівну належність знання всім членам людської родини;
- 4) тобто є гарантованим **ПРАВОМ**, що а) лежить в основі здійснення всіх інших прав, б) має самостійну цінність як **СУСПІЛЬНЕ БЛАГО** й на відміну від послуги в) повинно бути поступово здійснене в *обов'язковому* порядку;
- 5) отожд, перетворюється на інструмент свободи та лібералізації суспільства на засадах самостійного прийняття особистісно значущих рішень;
- 6) у цьому сенсі є предметом *дотримання, захисту й виконання* з огляду на її універсальні характеристики: а) **НАЯВНІСТЬ**; б) **ДОСТУПНІСТЬ**; в) **ПРИЙНЯТНІСТЬ**; г) **АДАПТОВАНІСТЬ**, – про що мова буде йти далі;
- 7) перетворює викладача на педагога-партнера;
- 8) слугує ствердженню вільної особистості, відповідальної за різноманітні форми соціальної взаємодії як «свої власні» на засадах культурної різноманітності;
- 9) зроджує впевненість у собі як передумову саморозвитку на підставі власних прав, свобод і обов'язків;
- 10) долучає до *права на працю* як суспільного **БЛАГА**.

Граничним уособленням правозахисного підходу до освіти є **МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ** про економічні, соціальні і культурні права (1966–1976; далі – МПЕСКП) [11].

§ 3. Освіта у Світі Людини: час реформ

Клятий *вірус університетів*! Якби не він, ніхто не вимагав би від школярів більше, ніж вони хочуть чи можуть зробити. А навзамін ми отримали б першокласних сантехніків, робітників, теслярів, електриків, настроювачів піаніно й мало ще кого. Прокляття вищої школи полягає у тому, що вона парадоксальним чином плодить невігласів і невдах. Молодь дичавіє, країна деградує, життя стає все гіршим.

А. Перес-Реверте.

Неповноцінний розвиток [1, с. 198]

А тепер – кілька слів щодо можливих реформ в освітній галузі.

Передусім реформи передбачають не просто розвиток, а саме розвиток у рамках наявної картини світу, у цьому разі – засад нинішньої освітньої політики. Тож тут варто відразу визначитися з термінами: реформа чи революція? Це питання залишається відкритим. Цілком очевидно, що ані влада, ані освітянська громада нині не готові до сміливих рухів щодо просування власне українського освітнього бренду. Тим часом він відчутно втрачає колишню самобутність.

Що ж до можливого реформування освіти в межах двох згаданих підходів, то, здається, є сенс узяти до уваги такі міркування.

У випадку послідовної реалізації економічного підходу до освіти Україна в підсумку зречена йти шляхом функціонально орієнтованої розбудови звичної «кузні кадрів» заради відтворення нових «виробничих одиниць» – суб'єктів й об'єктів соціальних маніпуляцій. У другому ж випадку реалізація правозахисного підходу до освіти могла б забезпечити змістовне повернення людини до себе і свого буттєвого витоку *resp.* до безумовної самоідентифікації, взаєморозуміння й миру з іншими через освіту, коли *знати* означає *любити*, отже – *бути*.

Останнє прямо передбачає єдність світу і єдність знання незалежно від його можливих форм, що вимагає нової дискусії щодо самого принципу сучасного *розподілу* наук на власне смислових засадах – як тих чи тих розділів онтології, або розгортання єдиного вчення про багатоманітність форм буття.

На цьому тлі прозорими й зрозумілими орієнтирами для такого реформування освіти постають її універсальні характеристики, вироблені практикою тлумачення права на освіту в «Зауваженнях загального порядку» Комітету ООН з соціальних, економічних і культурних прав, а також у доповідях Спеціального доповідача ООН з питань права на освіту. Я маю на увазі ті виважені позиції, які поки системно не розгля-

даються в Україні на рівні державного управління освітою.

Отже, стисло – про *характеристики освіти* [12, с. 51–54]:

1. **Наявність:** передбачає, що на території під юрисдикцією держави має бути достатня кількість а) діючих навчальних закладів і б) програм¹, причому держава повинна визначити²:

- 1.1. Рівень їхньої достатності.
- 1.2. Умови, необхідні для функціонування:
 - 1.2.1. Будь-яких навчальних закладів і програм, як-от:
 - 1.2.1.1. Будівлі та інші споруди.
 - 1.2.1.2. Санітарно-гігієнічні зручності для осіб обох статей.
 - 1.2.1.3. Чиста питна вода.
 - 1.2.1.4. Професійний викладацький склад.
 - 1.2.1.5. Конкурентоспроможний для внутрішнього ринку рівень заробітної плати викладачів³.
 - 1.2.1.6. Навчальні матеріали.
 - 1.2.1.7. Інше.
 - 1.2.2. Деяких навчальних закладів і програм, як-от:
 - 1.2.2.1. Бібліотека.
 - 1.2.2.2. Комп'ютерні засоби.
 - 1.2.2.3. Інформаційні технології.

2. **Доступність:** передбачає, що на території під юрисдикцією держави а) навчальні заклади й б) програми мають бути доступними кожній людині, причому держава повинна – де-юре й де-факто – забезпечити:

2.1. **Недискримінацію** за всіма ознаками, забороненими на міжнародному рівні⁴, як повну й негайну доступність освіти для всіх, особливо для найбільш уразливих груп – бенефі-

ціарів економічних, соціальних і культурних прав⁵, якими є:

- 2.1.1. Жінки⁶.
- 2.1.2. Діти⁷.
- 2.1.3. Люди похилого віку⁸.
- 2.1.4. Інваліди⁹.
- 2.1.5. Люди, що живуть із ВІЛ/СНІД¹⁰.
- 2.1.6. Робітники-мігранти.
- 2.1.7. Національні, етнічні, релігійні й мовні меншини.
- 2.1.8. Корінні народи.
- 2.1.9. Насильницьки виселені й внутрішньо переміщені особи.

⁵ У пункті 12 «Зауважень загального порядку № 3 – Природа зобов'язань держав-учасниць» (пункт 1, стаття 2 Пакту [1990] – міститься в документі E/1991/23) КЕСКП підкреслює, що «навіть у періоди гострої нестачі ресурсів, чи то з огляду на перебудову, економічного спаду або під впливом інших факторів, найбільш вразливі члени суспільства можуть і повинні бути захищеними завдяки прийняттю порівняно не надто вартісних цільових програм» [див. у: 12, с. 52].

⁶ Відповідно до пункту 50 «Зауважень... № 13» КЕСКП держава повинна «захищати принцип доступності освіти, ліквідуючи перешкоди на шляху шкільного навчання дівчат з боку третіх осіб включно з батьками й роботодавцями» [див. у: 12, с. 52].

⁷ У зв'язку з цим див. пункт 10 «Зауваження загального порядку № 1 – Цілі освіти (стаття 29 (1))» (2001; міститься в документі A/57/41, додаток VIII, додання), прийнятого Комітетом Організації Об'єднаних Націй з прав дитини (далі – КПД) [див. у: 12, с. 52].

⁸ Див. пункт 36 «Зауважень загального порядку № 6 – Економічні, соціальні й культурні права людей похилого віку» (1995; документ E/1996/22) КЕСКП, де стосовно людей похилого віку право на освіту запропоновано розглядати в двох різних і взаємододаткових аспектах, як-от: 1) забезпечення доступу людей похилого віку до освітніх програм і 2) використання їхніх знань і досвіду в інтересах більш молодих людей. Див. також пункт 41, в якому – з посиланням на рекомендацію 50 Віденського міжнародного плану дій щодо проблем старіння (1982 – див. пункт 4 «Зауважень») – підтверджено роль навчальних закладів у створенні інтегрованого у віковому відношенні суспільства, де подолано негативні стереотипи, що закріплюють образ людей похилого віку як осіб з фізичними й психологічними вадами, які не спроможні діяти самостійно або відігравати роль і мати положення в суспільстві [див. у: 12, с. 52].

⁹ Див. пункт 36 «Зауважень... № 13», де КЕСКП посилається на пункт 35 свого «Зауваження... № 5 – особи з якою-небудь формою інвалідності» (1994; документ E/1995/22). Тут проблеми інвалідів розглядаються в контексті права на освіту з урахуванням того, що найкращу освіту особи з якою-небудь формою інвалідності можуть здобути в рамках загальної освітньої системи (см. документ A/47/415, пункт 73). Це, своєю чергою, потребує визнання державою принципу рівних можливостей в галузі початкової, середньої й вищої освіти для дітей, молоді й дорослих, що мають інвалідність, в інтегрованих структурах (див. пункт 6 Стандартних правил забезпечення рівних можливостей інвалідів, що додаються до резолюції 48/96 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 р.), а також забезпечення того, щоб учителі володіли навичками навчання дітей-інвалідів у звичайних школах. Потребується також, аби було надано необхідне обладнання й підтримку для забезпечення особам з якою-небудь формою інвалідності такого ж рівня освіти, як і особам, які не є інвалідами. Нарешті, для дітей, які страждають на глухоту, мову глухонімих має бути визнано як окрему мову, до якої таким дітям необхідно забезпечити доступ і важливість якої необхідно визнавати в їхній спільній соціальній сфері. Див. також пункт 10 «Зауваження... № 1» КПД [див. у: 12, с. 52].

¹⁰ Див. пункт 10 «Зауваження... № 1» КПД [див. у: 12, с. 52].

¹ Див. пункт 50 «Зауважень загального порядку № 13 – Право на освіту (стаття 13)» (далі – «Зауваження... № 13»), прийнятих Комітетом Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних і культурних прав (далі – КЕСКП; 1999, документ E/C.12/1999/10), стосовно того, що «держава повинна дотримуватися принципу наявності освіти, утримуючись від закриття приватних шкіл, включаючи будівництво навчальних приміщень, розробку програм, надання навчальних матеріалів, підготовку вчителів і призначення їм конкурентоспроможної заробітної плати» [див. у: 12, с. 51].

² В тому числі при встановленні правил і процедур ліцензування навчальних закладів.

³ Див. пункт 27 «Зауважень... № 13» КЕСКП, в якому в зв'язку з «матеріальними умовами викладацького персоналу» увага держави привертається до спільної Рекомендації МОП і ЮНЕСКО про положення вчителів (1966), а також до Рекомендації ЮНЕСКО про положення викладацького складу системи вищої освіти (1997) [див. у: 12, с. 51].

⁴ Див. пункт 2 статті 2 і статті 3 МПЕСКП, які КЕСКП у пункті 31 «Зауважень... № 13» трактує у світлі Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти й відповідних положень Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції про права дитини й Конвенції МОП 1989 р. (№ 169) про корінні народи й народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах. Див. також пункти 32–37 зазначеного документа й, зокрема, пункт 35, де стверджується: «Явні диспропорції в проведенні політики, що тягне за собою відмінності в якості освіти для осіб, які проживають в різних географічних районах, можуть бути дискримінацією за суттю положень Пакту» [див. у: 12, с. 52].

- 2.1.10. Біженці.
 2.1.11. Ув'язнені й затримані.
 2.1.12. Особи без громадянства.
 2.2. **Фізичну доступність:** передбачає, що на території під юрисдикцією держави повинна бути забезпечена фізична досяжність освіти через:
 2.2.1. Відвідування навчального закладу, що розташований на визначеній державою розумній відстані ¹.
 2.2.2. Отримання доступу до сучасних технологій ².
 2.3. **Економічну доступність:** передбачає, що на території під юрисдикцією держави освіта повинна бути економічно доступною для всіх, що – з урахуванням різної сили зобов'язань для різних рівнів і форм освіти ³ – передбачає таке:
 2.3.1. **Початкова освіта:** повинна бути обов'язковою ⁴ й безкоштовною ⁵ для всіх.
 2.3.2. **Середня освіта в її різних формах** ⁶, включно з **профтехнічною середньою освітою:** повинна бути відкритою і стати доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів, зокрема, поступового запровадження безкоштовної освіти.
 2.3.3. **Вища освіта:** повинна стати однаково доступною для всіх на підставі здатностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів

¹ Держава має спеціально визначити відповідний рівень розумності «географічного віддалення» (наприклад, для сусідньої школи).

² Наприклад, до однієї з програм заочного навчання.

³ Передбачених формулюваннями пункту 2 статті 13 МПЕСКП стосовно початкової, середньої та вищої освіти [див. у: 12, с. 53].

⁴ Див. пункт 6 «Зауважень... № 11», де КЕСКП роз'яснює, що право на доступ дітей до початкової освіти, підкріплене захороною дискримінації за ознакою статі (див. статті 2 і 3 МПЕСКП), не вправі вважати факультативним ані батьки, ані опікуни, ані держава за умови, що ця обов'язковість забезпечує дитині рівноцінну освіту, що сприяє здійсненню інших її прав [див. у: 12, с. 53].

⁵ В пункті 7 «Зауважень... № 11» КЕСКП підкреслюється однозначність цієї вимоги як гарантії забезпечення безкоштовної початкової освіти для дітей, батьків чи опікунів, що перетворює плату, яка стягується урядом, місцевими органами чи школою, а також інші – прямі, непрямі (обов'язкові стягнення з батьків, вимога носіння відносно дорогої шкільної форми, плата за підручники, за проїзд до місця навчання й под.) чи альтернативні – видатки на фактор, який а) перешкоджає реалізації права, б) може поставити під загрозу його здійснення і в) найчастіше справляє зворотний вплив [див. у: 12, с. 53].

⁶ Що передбачають, втім, завершення базової освіти (в цілому елементарна освіта відповідає базовій, яка розглядалася у Всесвітній декларації щодо освіти для всіх; див. пункт 22 «Зауважень... № 13 КЕСКП») і створення підґрунтя для подальшої освіти й розвитку особистості, особливо в плані підготовки до отримання професійно-технічної й вищої освіти (див. пункт 12 «Зауважень... № 13» КЕСКП). У цьому плані показовим виглядає той факт, що в пункті 2 Джакартської декларації (Джакарта, Індонезія, 2005) перед державами постає завдання закріплення права на базову освіту в конституціях і законах із приділенням особливої уваги освіті для всіх (див. документ 174 EX/37, Дод.) [див. у: 12, с. 53].

й, зокрема, поступового впровадження безкоштовної освіти.

2.3.4. **Елементарна освіта:** має заохочуватися чи інтенсифікуватися, по можливості, щодо тих, хто не проходив або не закінчив повного курсу своєї початкової освіти.

2.3.5. Повинен активно впроваджуватися розвиток мережі **шкіл усіх ступенів**, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу ⁷.

3. **Прийнятність:** передбачає, що а) форма й б) зміст освіти (в тому числі б.1 – програми й б.2 – методи навчання) повинні бути прийнятними для тих, хто навчається ⁸, а у відповідних випадках – для батьків ⁹, тобто:

3.1. **Адекватними:** з точки зору врахування культурних особливостей ¹⁰.

3.2. **Якісними** ¹¹.

4. **Адаптованість:** передбачає, що освіта повинна бути:

4.1. **Гнучкою**, тобто здатною адаптуватися до потреб суспільств і громад, що змінюються ¹².

4.2. Сприяти потребам тих, хто навчається з урахуванням їхніх різних соціально-культурних норм ¹³.

Саме цей набір характеристик сьогодні забезпечує можливість сформулювати освітню політику на засадах поваги до прав людини та її основних свобод. І тоді спасіння світу від невігластва більше залежатиме від освіти, ніж від конвульсивних дій *брюсів вилісів* чи не завжди авторитетних світових лідерів.

⁷ Стосовно останньої вимоги – див. спільну Рекомендацію МОП і ЮНЕСКО про положення вчителів (1966), а також рекомендацію ЮНЕСКО щодо положення викладацького складу системи вищої освіти (1997).

⁸ Відповідно до пункту 50 «Зауважень... № 13» КЕСКП, держава повинна «забезпечувати (полегшувати) доступність освіти шляхом вжиття позитивних заходів щодо досягання того, аби освіта була прийнятною з точки зору культури для меншин і корінного населення, а також високоякісною для всіх» [див. у: 12, с. 54].

⁹ Цей критерій обумовлений цілями освіти, передбаченими в пункті 1 статті 13 МПЕСКП, а також мінімумом вимог для освіти, який може бути встановлено державою з урахуванням пунктів 3 і 4 статті 13 МПЕСКП.

¹⁰ Див. пункти 7–8 «Зауваження... № 1» КПД.

¹¹ Див. пункти 9, 22 «Зауваження... № 1» КПД.

¹² Відповідно до пункту 50 «Зауважень... № 13» КЕСКП, держави мають «забезпечувати (полегшувати) адаптованість освіти через розробку й фінансування програм, що відповідають потребам тих, хто навчається, у світі, що змінюється». Пор. пункт 3 «Зауваження № 1» КПД [див. у: 12, с. 54].

¹³ Див. пункти 4 і 7 «Зауваження... № 1» КПД.

Література

1. Перес-Реверт А. Неполноценное развитие / Артуро Перес-Реверт // С намерением оскорбить : эссе / пер. с исп. Е. Матерновской. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – С. 195–198.
2. Платон. Законы / Платон // Платон. Собрание сочинений в 4-х т. – М. : Мысль, 1994. – Т. 4. – С. 91 (I, 643с-d).
3. World Declaration on Education for All, adopted by the World Conference on Education for All (Jomtien, Thailand, 5-9 March 1990) // The Dacar Framework for Action : Education for All: Meeting our Collective Commitment ; World Education Forum : Dacar, Senegal, 26–28 April 2000. – [Paris] : UNESCO, 2000. – P. 73–77.
4. Международная Стандартная Классификация Образования – 1997 [Электронный ресурс] / ЮНЕСКО : Генеральная конференция : Двадцать девятая сессия. – 1997. – Режим доступа : http://www.uis.unesco.org/TEMPLATE/pdf/iscled/ISCED_R.pdf. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
5. Замечания общего порядка № 1 – Цели образования [Электронный ресурс] // Замечания общего порядка, принятые Комитетом по правам ребенка / Организация Объединенных Наций. Международные договоры по правам человека. Т. II. Подборка замечаний общего порядка и общих рекомендаций, принятых договорными органами по правам человека. 2001. – 2008. – Т. II. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/422/45/PDF/G0842245.pdf?OpenElement>. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
6. Образование: сокрытое сокровище [Электронный ресурс] // Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. 1996. – 2007. – Режим доступа : http://www.ifap.ru/library/book_201.pdf. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
7. Экономические, социальные и культурные права: Право на образование [Электронный ресурс] // Доклад, представленный Специальным докладчиком г-жой Катариной Томашевски / Организация Объединенных Наций : Экономический и Социальный Совет : Комиссия по правам человека : Шестидесятая сессия : Пункт 10 предварительной повестки дня. – 2004. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/103/30/PDF/G0410330.pdf?OpenElement>. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
8. Draft Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа : <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsupload/cg00001.en07.pdf>. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
9. Экономические, социальные и культурные права: Право на образование [Электронный ресурс] // Доклад Специального докладчика по вопросу о праве на образование г-на Вернора Муньоса Вильялобоса / Организация Объединенных Наций : Экономический и Социальный Совет : Комиссия по правам человека : Шестидесят первая сессия : Пункт 10 предварительной повестки дня. – 2005. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/171/42/PDF/G0417142.pdf?OpenElement>. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
10. Болонский процесс у фактах і документах (Сорбонна–Болонья–Саламанка–Прага–Берлін) // Степко М. Ф., Болубаш Я. Я., Шинкарук В. Д., Грубінко В. В., Бабин І. І. ; Міністерство освіти і науки України ; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – [Тернопіль] : [ТДПУ?], 2003. – 25 с.
11. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах [Электронный ресурс] // United Nations : Treaty Series. – Vol. 993. – P. 34–43. – 1966. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/documen/convents/pactecon.htm>. – Назва з екрана [Перевірено : 15.09.2010].
12. Модель аналізу національної політики в галузі здійснення права на освіту [Электронный ресурс] / Ю. І. Сватко (укладач) // Модель аналізу національної політики в галузі здійснення права на освіту : Міжнародна нарада експертів з прав людини в полі компетенції ЮНЕСКО «Право на освіту в країнах перехідного періоду». – 2006. – Режим доступа : http://www.vo.kiev.ua/files/ukr/meeting_discussion_316_ua_dpaper.doc. – Назва з екрана [Перевірено : 05.05.2010].

Y. Svatko

EDUCATION IN THE HUMAN WORLD: A TIME FOR CHANGE?

In the article, the problem of reforms in the Human World is treated against the background of: 1) instrumental and meaningful definitions of education (within the frame of the so called “Philosophy of Education”); 2) the two priority approaches being on the international agenda on education in the Human World (namely, the economy-based and the human rights-based ones); 3) basic attributes of education (in the aspect of realization of the right to education).

Keywords: education, knowledge, human personality, Human World, economy-based / human rights-based approach to education, the right to education, education services, Bologna process, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, reforms, availability, accessibility, acceptability, adaptability.

Матеріал надійшов 20 серпня 2011 р.